Sykut, Piotr

Źródła do dziejów polskiej Policji Państwowej i więziennictwa okresu międzywojennego przechowywane we lwowskim archiwum historycznym

Dzieje Najnowsze 38/4, 217-220

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

DZIEJE NAJNOWSZE, ROCZNIK XXXVIII — 2006, 4
PL ISSN 0419–8824

Piotr Sykut
Toruń

Źródła do dziejów polskiej Policji Państwowej i więziennictwa okresu międzywojennego przechowywane we lwowskim archiwum historycznym

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (Centralnyj Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy u Lwowi, CDIAU) przechowuje materiały archiwalne zgromadzone w kilkuset zespołach akt (fondach) i kilku kolekcjach[1]. Znaczna część zasobów dotyczy historii Polski[2], a między nimi dziejów polskiej Policji Państwowej (dalej: PP) i więziennictwa okresu dwudziestolecia międzywojennego.

Biorąc pod uwagę szczątkowy stan zachowanych archiwaliów dotyczących PP i więziennictwa okresu międzywojennego, zbiór przechowywany w CDIAU ma bardzo dużą wartość. Wszystkie te materiały są uporządkowane, opracowane i zaopatrzone we wstępy i inwentarze. Taki stan zasobów znakomicie ułatwia kwerendę badacza historii policji i więziennictwa, co niestety nie jest regułą w polskich archiwach[3]. Specyficzną cechą materiałów archiwalnych dotyczących PP II Rzeczypospolitej jest to, że dokumentacja niektórych komend wojewódzkich (okręgowych) jest zachowana prawie w całości (np. komendy w Toruniu i Lublinie), natomiast zasoby dotyczące innych komend mają śladową wielkość. Zasoby zgromadzone i przechowywane w CDIAU zawierają akta Komendy Głównej Policji Państwowej (KGPP) w Warszawie, kilku komend okręgowych oraz kilkunastu komend powiatowych, komisariatów i posterunków policji. W sumie są one zgrupowane w 13 zespołach akt. Ponadto w CDIAU znajdują się dwa zespoły akt dotyczące więziennictwa polskiego okresu międzywojennego. Niektóre jednostki archiwalne CDIAU zawierają źródła podstawowe dla dziejów PP i więziennictwa okresu międzywojennego, jak np. rozporządzenia ministrów czy okólniki komendanta głównego, które jednak są mniej wartościowe dla badaczy, ponieważ egzemplarze tych samych dokumentów można znaleźć w polskich archiwach (w zespołach akt dotyczących komend policji różnych województw). Jednak duża część fondów we lwowskim archiwum stanowi materiał oryginalny,

---

[1] Szczegółowo zob. *Центральний Державний Історичний Архів України м. Львів*, Львів–Перемишль 2003.

[2] Zob. M. Klimecki, *Lwowskie archiwalia do dziejów Polski i Ukrainy 1914–1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny", R. 1993, nr 2 (144), s.261–269.

[3] Na przykład archiwalia dotyczące międzywojennej Policji Państwowej przechowywane w Archiwum Państwowym w Toruniu.

wytworzony w podrzędnych jednostkach policji i więzieniach, dotyczący działalności tylko tych instytucji. Niewątpliwie ta właśnie część zasobów przechowywanych w CDIAU stanowi o ich wielkiej wartości.

Zespół akt nr 600 zawiera dokumenty wytworzone przez Komendę Policji w Bielsku w 1934 r., które zgromadzone są w dwóch teczkach. W pierwszej teczce znajduje się korespondencja ze Śledczym Urzędem Wojewódzkim w Katowicach dotycząca działalności Narodowo–Socjalistycznej Partii Młodzieży Polski, natomiast w drugiej teczce jest spis członków tej partii.

Fond nr 601 składa się ze 118 teczek dotyczących Komendy Powiatowej Policji Państwowej w Przemyślu z lat 1919–1939. Zawiera okólniki i rozporządzenia w sprawach służby wewnętrznej, rozkazy dotyczące przechowywania dokumentacji tajnej, spis broni w posiadaniu osób cywilnych, rejestr przestępstw, sprawy prowadzenia naboru kandydatów do policji, rozkaz mający na celu walkę z działalnością partii komunistycznych oraz poszukiwania ich członków, statuty organizacji komunistycznych, m.in. organizacji Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainy oraz Związku Młodzieży Komunistycznej, ulotki Komunistycznej Partii Polski, doniesienia i sprawozdania o społeczno–politycznej sytuacji w powiecie przemyskim, materiały dotyczące szkolenia, przeglądu i przemieszczania składu osobowego policji, sprawy funkcjonariuszy i urzędników komisariatu i posterunków Policji Państwowej powiatu, księgi wchodzących i wychodzących, korespondencję.

Zespół akt nr 641 dotyczy spraw KGPP w Warszawie w latach 1919–1927, znajduje się w dwóch teczkach i opatrzony jest wstępem w oddzielnej teczce. Pierwsza teczka pochodzi z akt personalnych i dotyczy spraw dyscyplinarnych funkcjonariusza Policji Państwowej Antoniego Bedersztadta od 27 lipca 1919 r. do 18 września 1927 r. Druga teczka stanowi spis osób, które były daktyloskopowane w powiecie łódzkim w maju 1924 r.

Akta Urzędu Śledczego Komendy Głównej Policji Województwa Śląskiego znajdują się fondzie nr 643, zajmują 2 teczki i dotyczą roku 1939[4]. Zawierają materiały śledztwa w sprawie działalności niemieckiej grupy dywersyjnej na terytorium woj. śląskiego w 1939 r.

Zespół akt nr 644 stanowi zbiór 28 teczek dotyczący działalności XX Komisariatu Policji w Warszawie w latach 1930–39. Można tam znaleźć instrukcję KGPP omawiającą sprawę podporządkowania funkcjonariuszy policji władzom wojskowym na wypadek wojny oraz teczki wytworzone przez defensywę policyjną, gdzie głównym tematem jest inwigilacja partii lewicowych, związków zawodowych i organizacji „Bund" w Warszawie.

Tylko dwie teczki zawiera fond nr 653. W pierwszej teczce jest jeden arkusz — dodatek do rozkazu komendanta wojewódzkiego PP o składzie osobowym toruńskiego garnizonu policji w 1938 r. Druga teczka to fotokopie biuletynów osób zatrzymanych przez wydział śledczy toruńskiej policji w 1938 r.

Fond nr 654 składa się tylko z trzech teczek, w których przechowuje się rozkazy komendanta wojewódzkiego PP w Lublinie za lata 1922–27.

Bardzo ciekawie sytuuje się w tym zestawieniu zespół akt nr 660, który tworzy zbiór 36 jednostek archiwalnych dotyczących działalności Komendy Powiatowej PP w Wyrzysku w latach

---

[4] Policja Województwa Śląskiego stanowiła odrębną organizacyjnie i funkcjonalnie, autonomiczną organizacją służby bezpieczeństwa, wzorującą się na polskiej Policji Państwowej. Stan taki wynikał z treści art. 4 pkt 4 Ustawy konstytucyjnej z 15 lipca 1920 r., zawierającej Statut Organiczny Województwa Śląskiego, który skutkował autonomią tego województwa. Komenda Główna Policji Województwa Śląskiego znajdowała się w Katowicach. Obszerniej zob. M. Mączyński, *Policja Państwowa w II Rzeczypospolitej*, Kraków 1997, s. 29.

1920–1939. Zawartość ponad 700 arkuszy jest w większości przydatna do badań i jako całość stanowi niezwykle wartościowy materiał w kwerendzie źródeł do dziejów policji w Wyrzysku. Pierwsza, najobszerniejsza teczka zawiera na 113 arkuszach rozkazy komendanta głównego PP w Warszawie za lata 1921–1939. Pozostałe teczki zawierają rozkazy i rozporządzenia komendanta okręgowego oraz komendanta powiatowego PP z lat 1933–1939. Zauważalna jest przewaga akt dotyczących rozpoznania policyjnego w ruchu politycznym, a szczególnie komunistycznym, oraz spraw szpiegostwa i agitacji na rzecz ZSRR. I tak w teczce nr 6 na 30 arkuszach znajdują się rozporządzenia komendanta wojewódzkiego PP w Poznaniu ze wskazówkami dla komendy powiatowej i posterunków jej podległych o zatrzymywaniu i ewidencjonowaniu osób prowadzących wywiad na rzecz ZSRR. Teczka nr 7 zawiera rozporządzenia komendanta wojewódzkiego i korespondencję komendy powiatowej z podległymi posterunkami o spisywaniu osób urodzonych w ZSRR i na Litwie, a mieszkających w Polsce. Teczka nr 8 natomiast to jedno rozporządzenie komendanta wojewódzkiego o ustanowieniu nadzoru nad bezrobotnymi z uwzględnieniem rozszerzającej się wśród nich agitacji komunistycznej. Teczka nr 9 dotyczy prowadzenia przez organizacje socjalistyczne agitacji w wojsku. Następnie teczki od nr 10 do nr 15 traktują o inwigilacji społeczności Ukraińców na terenie powiatu wyrzyskiego ze szczególnym uwzględnieniem organizacji OUN (Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów). Pozostałe teczki tego zespołu akt zawierają materiały uwzględniające całokształt działalności Komendy Powiatowej Policji Państwowej w Wyrzysku.

Fond nr 673 zawiera 12 jednostek archiwalnych z dokumentami wytworzonymi przez IV Komisariat PP w Lublinie w latach 1930–1939. Są to głównie rozkazy komendanta głównego PP w Warszawie i komendanta wojewódzkiego PP w Lublinie, dotyczące składu osobowego i organizacji służby policyjnej na terenie działania komisariatu.

Równie niewielki zasób stanowi fond nr 673, gdzie znajdują się dwie teczki z rozkazami komendanta powiatowego PP w Brodnicy skierowane do posterunku w Górznie na temat osób poszukiwanych za 1935 r.

Dosyć obszernym zespołem akt jest fond nr 795 dotyczący Komendy Okręgowej PP we Lwowie w latach 1919–1921. Teczki od nr 1 do nr 36 zawierają rozporządzenia, okólniki, instrukcje i obwieszczenia komendanta okręgowego, liczbą zwykle dziesięć do dwudziestu kart. Teczki od nr 37 do nr 68 zawierają akta personalne i emerytalne funkcjonariuszy policji i żandarmerii. Natomiast teczki od nr 69 do nr 78 składają się z podań policjantów i wdów po policjantach o przyznanie renty, emerytury itp. Obejmują one lata 1919–1920, arkusze dotyczące poszczególnych osób umieszczone są w kolejności alfabetycznej nazwisk.

Wart uwagi jest zespół akt nr 796, w którym są akta wytworzone przez Komisję Likwidacyjną Policji Państwowej na Małopolskę. Została ona powołana w celu rozpatrzenia spraw wypłat pensji byłym funkcjonariuszom PP i wdowom po policjantach, i działała we Lwowie w latach 1921–23. Pierwsza teczka zawiera 44 karty z rozporządzeniami komendanta głównego PP i ministra finansów w sprawie sformułowania uwag dla komisji weryfikacyjnej w zakresie trybu przyznawania pensji i dodatków pieniężnych. Teczka druga ma 14 arkuszy z korespondencją komisji z Ministerstwem Finansów i KGPP w sprawach umundurowania funkcjonariuszy i wynajmu pomieszczeń. Teczka nr 3 zawiera korespondencję komisji z KGPP w innych sprawach gospodarczych (m.in. zamówienia artykułów biurowych itp.). Teczki nr 4 i nr 5 obejmują w sumie 127 arkuszy ze spisem byłych żandarmów[5] i emerytów policyjnych. Teczka nr 6 zawiera dokumenty dotyczące zwolnienia funkcjonariuszy, wypłat należności pieniężnych, potwierdzenia

[5] Chodzi o funkcjonariuszy Żandarmerii Krajowej, która była podstawową organizacją służby bezpieczeństwa w II Rzeczypospolitej przed powstaniem Policji Państwowej.

stażu służby itp. oraz sprawy zwolnienia ze służby szeregowego Bieniasza za dokonanie kradzieży. Teczki od nr 7 do nr 29 dotyczą różnych spraw związanych z ubieganiem się funkcjonariuszy o wypłatę zaległych wypłat, zaliczenia stażu służby w policji zaborczej, podania, protokoły i inne. Natomiast teczki od nr 30 do ostatniej, tj. do nr. 147, stanowią akta personalne funkcjonariuszy poległych, zwolnionych i nadal pełniących służbę, dotyczące spraw finansowych za lata 1918–1923 w okręgu lwowskim.

Ostatnim z zespołów akt dotyczących Policji Państwowej II RP jest fond nr 801 zawierający pięć teczek dokumentów pochodzących z Posterunku Policji w Sucheniowie pow. kielecki, za lata 1922–1939. W teczkach znajdują się rozkazy komendanta głównego PP za lata 1931–1939 i komendantów wojewódzkiego i powiatowego w Kielcach za lata 1931–1939. Ponadto można tam znaleźć raport powiatowego starosty w Kielcach o sytuacji społeczno–politycznej w powiecie w kwietniu 1939 r. oraz zestawienia towarzystw i organizacji działających w Sucheniowie i okolicznych wsiach.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie przechowuje również cenne materiały do dziejów polskiego więziennictwa okresu dwudziestolecia międzywojennego w postaci zespołów akt nr 611 i nr 656. Fond nr 611 dotyczy więzienia „Święty Krzyż" w Kielcach, a akta pochodzą z lat 1918–1939. Teczki nr 1–13 zawierają okólniki, rozkazy i korespondencję oraz inne dokumenty, głównie dotyczące dyscypliny, nadzoru i organizacji czasu pracy. Teczki nr 14–17 wypełniają dokumenty o działalności gospodarczej więzienia. Kwestie personalne pracowników więzienia, skład osobowy personelu i sprawy pracownicze są tematem dokumentów znajdujących się w teczkach nr 18–24. Największą część fondu stanowią teczki zawierające akta dotyczące więźniów odbywających kary w Zakładzie Karnym „Święty Krzyż" w Kielcach. Teczki nr 25–28 zawierają spisy skazanych. Teczki nr 29–137 dotyczą osób skazanych za szpiegostwo na rzecz Litwy, Niemiec i Związku Radzieckiego, natomiast w teczkach nr 138–256 znajdują się dokumenty więźniów kryminalnych.

Fond nr 656 dotyczy więzienia w Koronowie (województwo pomorskie) w latach 1930–1939 i składa się z 31 jednostek archiwalnych, w większości ze sprawami więźniów skazanych za szpiegostwo. Ponadto znajduje się tam korespondencja z policją i wojskiem oraz spisy więźniów. Między innymi ciekawy jest spis więźniów odbywających kary w tzw. koloniach wychowawczych, tj. zakładach karnych typu półotwartego. Taki zakład karny istniał na przykład w gospodarstwie rolnym we wsi Łuszkówko. O sytuacji prawnej osób przebywających w więzieniach tego okresu dużo można się dowiedzieć z teczek zawierających skargi więźniów na personel więzienia. Na przykład teczka nr 23 zawiera korespondencję z sądami okręgowymi oraz naczelnikami innych więzień i władzami policyjnymi w sprawie wyjaśnienia sprawy zaginięcia pieniędzy i odzieży więźniów. Teczka nr 8 znajduje się dokumentacja doniesienia prokuratury apelacyjnej do sądu w Poznaniu o niezwróceniu więźniowi Michałowi Pogoreckiemu broszur, np. „ZSSR i rzeczywistość", a między nimi meldunek samego skazanego.

Opisane w tym artykule zespoły akt stanowią bez wątpienia bardzo ważne uzupełnienie źródeł do dziejów polskiej Policji Państwowej i więziennictwa. Stan archiwaliów o tej tematyce znajdujący się w polskich archiwach jest niezadowalający, i to zarówno pod względem obszerności, jak i opracowania, uporządkowania oraz zaopatrzenia w inwentarze. Ponadto wyłania się nadzieja, że w innych archiwach ukraińskich, ale również rosyjskich, znajduje się więcej materiałów dotyczących historii polskiej policji i więziennictwa z okresu dwudziestolecia międzywojennego.